

16. Коршунов А. М. Отражение, деятельность, познание. – М. : Политиздат, 1979.
17. Бриллион Л. Наука и теория информации : Пер. с англ. – М. : Физматгиз, 1960.
18. Шейфер С. А. Сущность и способы собирания доказательств в советском уголовном процессе. Учебное пособие. – М., 1972.
19. Курашвили Б. П. Критерии достоверности информации // Документалистика – 69. Материалы Первого Всесоюзного симпозиума. Ч. 1. – Вильнюс : РИНТИП, 1970.

УДК 343.91-053.6

Нікітіна О.А.,
асистент кафедри кримінального
права і криміналістики
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ПОТРЕБИ, ЯК ЕЛЕМЕНТ МОТИВАЦІЇ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті автор спробував охарактеризувати потреби, як складовий елемент мотивації злочинної поведінки неповнолітніх. Автор в результаті аналізу емпіричних та теоретичних даних робить спробу виокремити потреби неповнолітніх, які задоволені злочинним шляхом.

Ключові слова: потреба, потреби неповнолітніх, злочинність неповнолітніх, мотивація злочинної поведінки.

В статье автор попытался охарактеризовать потребности, как составной элемент мотивации преступного поведения несовершеннолетних. Автор в результате анализа эмпирических и теоретических данных пытается выделить потребности несовершеннолетних, которые удовлетворены преступным путем.

Ключевые слова: потребность, потребности несовершеннолетних, преступность несовершеннолетних, мотивация преступного поведения.

In the article author tried to describe the needs as part of the motivation of criminal behavior of minors. By the analysis of empirical data and theoretical attempts to identify the needs of minors who are satisfied crime.

Keywords: need, needs of minors, juvenile delinquency, criminal behavior motivation.

Постановка проблеми. Практичне завдання пізнання і корекції протиправної поведінки неповнолітніх висуває на перший план питання, що стосуються мотивації. У свою чергу, дослідження механізму мотивації є, по суті, вивченням особистості у дії, з врахуванням компонентів, що визначають її структуру. Для того, щоб свідомо впливати на поведінку індивіда, формування особистості людини, необхідні глибокі знання психологічного механізму, що забезпечує взаємодію людей та визначає їх вплив один на одного. Виявити елементи цього механізму можна лише шляхом теоретичних, методологічних та емпіричних досліджень. Саме наявність потреби, на нашу думку, є одним із факторів, що обумовлює злочинну поведінку, а тому у нас викликає певний інтерес дослідження та аналізу потреб неповнолітніх, задоволених злочинним шляхом.

Аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженням мотиваційної сфери, а також аналізом елементів мотивації злочинної поведінки неповнолітніх займалися такі вчені: А.П. Тузов, С.Л. Рубінштейн, Ю.В. Шаров, К. Обуховський, М.І. Єникєєв, А. Маслоу, Н.І. Гуковська, А.І. Долгова, Г.М. Міньковський, Н.С. Лейкіна.

Метою даної статті є дослідження потреб, як елементу мотивації злочинної поведінки неповнолітніх; аналіз емпіричних та теоретичних даних задля висвітлення потреб неповнолітніх, які задоволені злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «мотивація» за своїм змістом має більш широке значення та є складним механізмом заломлення особистістю зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки. Механізм мотивації включає в себе різні види спонукань: інстинкти, потреби, мислення, волю, ситуацію. Рубінштейн С.Л. зазначав: «Через свою мотивацію людина

вплетена в контекст дійсності» [7, с. 370]. Суб'єктивні хвилювання можуть стати самостійними мотивами лише за умови їх перетворення в усвідомлену потребу.

Мотивація протиправної поведінки неповнолітніх відрізняється від механізму мотивації правомірної поведінки не за формою, а за змістом елементів цього механізму, наявністю у особистісної позиції правопорушника комплексу деформацій у порівнянні з позицією підлітка з правомірною поведінкою [8, с. 7].

При вивченні мотиваційного аспекту протиправної поведінки необхідно враховувати, що мотивація пов'язана з **потребами** індивіда. Зміст потреб змінюється в залежності від віку, умов життя людей. На різні потреби впливає середовище, у якій розвивається особистість. Потреба, що виникає у людини зумовлює рух до об'єкту потреби, породжує мотивацію, завдання якої полягає в задоволенні потреби.

Психологія визначає потреби як суб'єктивні явища, що спонукають до дії та являють собою відображення недоліків у певних умовах життя та розвитку людини, що їх відчуває [2, с. 66].

Існують різні види класифікацій потреб. Зокрема, їх поділяють на: матеріальні (біологічні) та соціальні (духовні). Первинними є матеріальні потреби, оскільки саме вони лежать в основі життєдіяльності людини. Їх задоволення здійснює вплив не лише на психічні процеси, але і на особистість в цілому [8, с. 16].

На думку польського психолога К. Обуховського людині притаманні три специфічні духовні потреби, такі як: пізнавальна, емоційного контакту, сенсу життя [6, с. 129].

Більш розгорнута класифікація духовних потреб міститься у роботах Ю.В. Шарова, який ділить їх на сім груп. До першої він відносить потреби в трудових знаннях, трудовій діяльності, потреба в набутті трудових знань та навиків, схильність та стійкий професійний інтерес до певного виду трудової діяльності. До другої групи віднесена потреба у різносторонніх наукових знаннях, пізнавальній діяльності. Третю групу складає потреба у певній ролі в колективі, потреба бути корисним колективу, суспільству. В четверту групу включена потреба

жити за законами моралі, потреба у любові та дружбі, вихованні достойних нащадків. До п'ятої групи віднесена естетична потреба, потреба жити та працювати за законами краси. Шоста група включає потребу у здобутті знань в галузі медицини, потреба у зміцненні власного здоров'я та здоров'я інших. І, нарешті, в цьому групу включена потреба у виконанні військового обов'язку, інтерес до життя армії [9, с. 54].

Теорія мотивації по А. Маслоу була сформульована у 40-х роках минулого століття. У людей, згідно цієї теорії постійно виникають різні потреби, які можна об'єднати в групи ієрархії. Маслоу виділив п'ять таких груп і представив їх у вигляді піраміди [5, с. 77-105].

Джерело: Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. – С.77–105.

1. Фізіологічні потреби, які є необхідними для життя та існування. Вони включають потреби в їжі, воді, притулку, відпочинку і сексуальні потреби. Сам автор пише про це наступне: «За відправну точку при створенні мотиваційної теорії зазвичай приймаються специфічні потреби, які прийнято називати фізіологічними позивами. Навряд чи хто-небудь візьметься заперечити той факт, що фізіологічні потреби – найбільш насущні, найпотужніші з усіх потреб, що вони домінують над всіма іншими потребам. На практиці це означає, що людина, що живе в крайній нужді, людина, обділена всіма радощами життя, буде мотивуватися насамперед потребами фізіологічного рівня. Якщо людині нічого їсти і якщо їй при цьому не вистачає любові та поваги, то все-таки в першу чергу вона буде прагнути вгамувати свій фізичний голод, а не

емоційний. Про голодного не можна сказати: «Не хлібом єдиним живе людина», тому що голодна людина живе саме хлібом і тільки хлібом. Але що відбувається з її бажаннями, коли у неї вдосталь хліба, коли вона сита, коли її шлунок не вимагає їжі? А відбувається ось що – у людини тут же виявляються інші (більш високі) потреби, і вже ці потреби опановують її свідомість, займаючи місце фізичного голоду. Варто їй задовольнити ці потреби, як їх місце займають нові (ще більш високі) потреби, і так далі до нескінченності. Саме це я і маю на увазі, коли заявляю, що людські потреби організовані ієрархічно» [5, с. 77-105].

2. Потреби в безпеці. Це потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек з боку навколишнього світу і впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задоволені в майбутньому. Звернемося до думки самого Маслоу: «Після задоволення фізіологічних потреб їх місце в мотиваційній життєвої індивідуума займають потреби іншого рівня, які в узагальненому вигляді можна об'єднати в категорію безпеки. Майже все, що говорилося вище про фізіологічні позиви, можна віднести до цих потреб, або бажань. Подібно фізіологічним потребам, ці бажання можуть також домінувати в організмі. Потреба в безпеці здорового і щасливого представника нашої культури, як правило, задоволена. Люди, що живуть в мирному, стабільному, злагоджено функціонуючому, доброму товаристві, можуть не боятися хижаків, спеки, морозів, злочинців, їм не загрожує ні хаос, ні утиски тиранів. У такій обстановці потреба в безпеці не робить істотного впливу на мотивацію [5, с. 77-105].

3. Потреба в прив'язаності і любові. Ці потреби іноді називають потребами в причетності, – це поняття, яке включає почуття приналежності до чогось чи до когось, почуття, що тебе приймають інші, почуття соціальної взаємодії, прихильності і підтримки. Сам Маслоу говорить з цього приводу так: «Після того, як потреби фізіологічного рівня і потреби рівня безпеки достатньо задоволені, актуалізується потреба в любові, прихильності, приналежності і мотиваційна спіраль починає новий виток. Людина як ніколи гостро починає відчувати нестачу друзів, відсутність коханого, дружини або дітей. Вона жадає теплих дружніх відносин, їй потрібна соціальна група, яка

забезпечила б такими відносинами, сім'я, яка прийняла б її, людині вкрай важливо знати, що вона живе на батьківщині, у себе вдома, поруч з близькими і зрозумілими їй людьми, що її оточують свої, що вона належить до певного клану, групи, колективу, класу. Неможливість задовольнити потребу в любові і приналежності, як правило, призводить до дезадаптації, а часом і до більш серйозної патології» [5, с. 77-105].

4. Потреба у визнанні (повазі) включає в себе потреби в самоповазі, особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку оточуючих. Сам Маслоу каже з цього приводу: «Кожна людина (за рідкісними винятками, пов'язаними з патологією) постійно потребує визнання, в стійкій і, як правило, високій оцінці власних достоїнств, кожному з нас необхідні і повага оточуючих нас людей і можливість поважати самого себе. Потреби цього рівня підрозділяються на два класи. У перший входять бажання і прагнення, пов'язані з поняттям «досягнення». Людині необхідно відчуття власної могутності, адекватності, компетентності, їй потрібне почуття впевненості, незалежності і свободи. До другого класу потреб відносяться потреба в репутації або в престижі (повага оточуючих), потреба в завоюванні статусу, уваги, визнання, слави. Задоволення потреби в оцінці, повазі породжує у індивідуума почуття впевненості в собі, почуття власної значущості, сили, адекватності, почуття, що вона корисна і необхідна в цьому світі. Незадоволена потреба, навпаки, викликає у неї почуття приниження, слабкості, безпорадності, які, в свою чергу, служать ґрунтом для зневіри, запускають компенсаторні і невротичні механізми» [5, с. 77-105].

5. Потреба в самореалізації (самовираженні) – це потреба в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості. За Маслоу основним джерелом людської діяльності, людської поведінки, вчинків є безперервне прагнення людини до самореалізації, прагнення до самовираження. Потреба в самореалізації несе в собі ряд функцій. По-перше, це по своїй суті гуманістична потреба, тобто потреба приносити людям добро. Друге важливе положення самореалізації – це те, що людина зобов'язана бути тим, ким вона може стати, людина зобов'язана виконати свою

місію, використовуючи всі свої можливості і здібності. На думку Маслоу, самореалізації – явище вроджене, що входить в природу людини. Але краще самого автора сказати важко: «Навіть в тому випадку, якщо всі перераховані вище потреби людини задоволені, ми вправі очікувати, що вона незабаром знову відчує незадоволеність, незадоволеність того, що вона займається зовсім не тим, до чого схильна. Людина зобов'язана бути тим, ким вона може бути. Людина відчуває, що вона повинна відповідати власній природі. Цю потребу можна назвати потребою в самореалізації. Очевидно, що у різних людей ця потреба виражається по-різному. Одна людина бажає стати ідеальним батьком, інша прагне досягти спортивних висот, третя намагається щось творити або винаходити. Схоже, що на цьому рівні мотивації окреслити межі індивідуальних відмінностей майже неможливо. Як правило, людина починає відчувати потребу в самореалізації тільки після того, як задовольнить потреби нижчих рівнів» [5, с. 77-105].

За результатами проведеного аналізу вироків у кримінальних справах за період 2010-2014 р. (вбірка – 253 вироки із Єдиного державного реєстру судових рішень в Україні) ми робимо висновок, що в основі мотивації протиправної поведінки неповнолітніх лежали потреби психологічного характеру, тобто потреби у прив'язаності та любові, а також потреби у визнанні та повазі. Згідно нашого дослідження 81,0 % насильницьких злочинів були вчинені неповнолітніми на ґрунті так званих неприязних відносин, в основі яких лежав конфлікт, що в подальшому і спровокував агресивну поведінку. Решта 19,0 % насильницьких злочинів були вчинені з хуліганських та корисливих мотивів [3].

Виникає чимало труднощів при аналізі потреб протиправної поведінки неповнолітніх, що має свої особливості, а саме специфіку особистості неповнолітніх злочинців, мотивів та цілей вчинюваних ними злочинів. Автори роботи «Розслідування та судовий розгляд справ щодо злочинів неповнолітніх» зазначають, що необхідно враховувати наступне: а) для підлітків характерна більша різноманітність мотивів деяких видів злочинів, ніж для дорослих. Зокрема, крадіжки, грабежі, розбої можуть бути пов'язані не тільки з

користю, але і з прагненням закріпити свій престиж у групі, з бешкетництвом, наданням допомоги товаришам, бажанням заволодіти предметами, що були особливо принадними для підлітка; б) в ряді випадків злочинні дії підлітків являли собою неадекватну реакцію на неправомірні дії інших осіб. Частіше за все це нанесення побоїв, завдання тілесних ушкоджень; в) у більшості випадків злочинам, що вчинялися неповнолітніми, характерний швидкоплинний, ситуативний мотив, що виник під впливом елементів конкретної життєвої ситуації [1, с. 15-16].

Будь-яка потреба припускає нестачу у чомусь (дійсну або уявну). Відповідно, вихідним при вчиненні діяння є співвідношення «потреба – предмет потреби». Потреба спрямовує неповнолітнього до тих предметів і явищ, в яких він знаходить задоволення та наявність яких необхідна для його фізичного та духовного розвитку. Предмет, що здатний задовольнити потреби неповнолітнього, може впливати на способи задоволення потреб. В свою чергу, способи задоволення потреб можуть стати потребами. Певний визначений спосіб задоволення яких-небудь потреб може призвести до виникнення нових, доволі різномірних за своїм характером потреб людини. Привабливість предмета для особистості визначається якостями як предмета, так і особистістю, що їх сприймає. Предмет приваблює особу тим, що в певній мірі відповідає психічній налаштованості або потребам особистості [8, с. 19].

Важливе значення в житті неповнолітніх належить пізнавальній потребі, що є стимулятором активної творчої діяльності. Проте, враховуючи аналіз кримінальних справ про насильницькі злочини, вчинені неповнолітніми, можна сказати, що у неповнолітніх злочинців пізнавальні потреби послаблені. Це стосується і інших потреб, зокрема правових та естетичних. Поряд з цим неповнолітнім правопорушникам притаманні негативні потреби в алкоголі, тютюнових виробах, наркотичних засобах, психотропних та інших одурманюючих речовинах [4, с. 18-19].

Висновки. Загалом для потреб неповнолітніх злочинців характерно: 1) послаблення комплексу соціально корисних потреб; 2) штучний, збочений або примітивний характер деяких

потреб; 3) порушення потреб між різними видами потреб; 4) поширення потреби у самоствердженні, що нерідко має збочений характер. Однак, це не дає підстав стверджувати, що у неповнолітніх злочинців переважають матеріальні та зовсім не розвинені духовні та соціальні потреби. У них штучні, збочені або примітивні потреби знаходяться в складному взаємозв'язку з моральними потребами. Аналізуючи штучні та збочені потреби неповнолітніх, необхідно зазначити, що ступінь їх стійкості менший, ніж у більшості дорослих злочинців. Вказані потреби самі по собі не можуть спонукати неповнолітнього до вчинення злочину. Адже, багато підлітків курять, вживають алкогольні напої, але злочинів при цьому не вчиняють. Очевидно, що криміногенними ці потреби стають лише при домінуванні над іншими потребами та наявності антисоціальної установки.

Література:

1. Гуковская Н.И., Долгова А.И., Миньковский Г.М. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
2. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии: Учебник для вузов. – М. : Юристь, 1996. – 631 с.
3. Єдиний державний реєстр судових рішень – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
4. Лейкина Н.С. Личность преступника и уголовная ответственность. – Л. : Изд.-во Ленингр. ун-та, 1968. – 128 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с.
6. Обуховский К. Психология влечений человека. Пер. с пол. – М. : Прогресс, 1972. – 247 с.
7. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1969.
8. Тузов А.П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних. – К. : Вища школа, 1982. – 181 с.
9. Шаров Ю.В. Вопросы психологии духовных потребностей. – В кн.: Проблемы формирования духовных потребностей личности. Научные труды. – Новосибирск : Новосиб. пед. ин-т, 1970, вып 47.